

LUND UNIVERSITY

Recension av Lisbeth M. Imer, Roberto Fortuna, "Danmarks Runesten. En fortælling" (2016)

Wienberg, Jes

Published in:

Kuml: Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

2017

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (2017). Recension av Lisbeth M. Imer, Roberto Fortuna, "Danmarks Runesten. En fortælling" (2016). *Kuml: Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, 2017, 198-202.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

nen lader sig nøjere beskrive. På trods af en forbløffende nidkærhed, da stenkirken rives ned, er det alligevel lykkedes for forfatteren at rekonstruere den ret lille granitkvadrekirke, der i senmiddelalderen udstyres med stultetårn og våbenhus i tegl. Næsten halvdelen af bogen er helliget de 1.224 undersøgte grave fra den kun lidt over 1.900 m² store kirkegård. Det er af udgraveren skønnet, at kun omkring 100 grave er fjernet på grund af nyere landbrugsmæssige aktiviteter, og skeletmaterialet giver derfor et sjældent komplet billede af indbyggerne i en lille østjysk landsby i middelalderen og de forandringer, der kan spores over tid. Da der kun er tale om ret basale registreringer af skeletterne, ligger der her et helt unikt materiale og venter på tidens nyere naturvidenskabelige analyser. Man må håbe på, at nogen finder midler og interesse for dette.

Jeg har ofte klaget min nød over bøger, hvor illustrationerne af den ene eller anden årsag er i for dårlig kvalitet. Det gælder ikke i denne her bog, på trods af at flere af udgravningsfotografierne må være fra en tid, hvor man endnu brugte analoge medier. Alle illustrationer er i fornem kvalitet, og der er grund til at lykønske både grafiker, forlag og trykkeri med bogens fine layout og grafik. Det kan altså lade sig gøre! En lidt mere alvorlig anke skal afslutningsvis rettes mod litteraturlisten. Som allerede flere gange tilkendegivet er det fint og rigeligt at præsentere sit arkæologiske materiale uden at puste teksten op med forskningshistorik og teoretiske diskurser, og der er ikke i sig selv noget galt med, at litteraturlisten er endog temmelig beskeden, men at en række nyere dansksprogede oversigtsartikler udelades fra listen virker nu alligevel lidt sælsomt. Hvorfor er der ingen henvisninger til Nils Engbergs mange publikationer, når han nu tilmed krediteres i brødteksten, og hvorfor henvises der ikke

til Mikael Manøe Bjerregaards artikel om ødekirker på Randerseggen, en artikel der tilmed er at finde i museets egen årbog? Her kunne man godt have oppet sig lidt, ikke mindst af hensyn til interesserede læsere, læg som lærd. Med dette sagt hermed min varmeste anbefaling.

Lars Krants Larsen
Moesgaard Museum

Lisbeth M. Imer: *Danmarks Runesten. En fortælling.* Med fotografier af Roberto Fortuna. Nationalmuseet. København 2016. 366 sider. ISBN 978-87-02-19132-5. Pris: 350 DKK.

GELWANE – stod der med store grønne bogstaver hen over Harald Blåtands runesten i Jelling vinteren 2011, en sten som er blevet kaldt “Danmarks dåbsattest”, og som pryder alle danske pas. Det er fristende at se denne graffiti som anledningen til, at Harald og også Gorm den Gamles runesten snart efter blev lukket inde. Men en beskyttelse var påtænkt tidligere. Inden de danske nationalklenodier havnede i sine montere, blev de imidlertid fotograferet en “kold og mørk aften” (s. 7). Her er oprindelsen til et nyt pragtværk, *Danmarks Runesten*, fyldt med stemningsfulde fotografier fra mørke aftener. Hærværket kan således hverken gøres ansvarlig for, at de to runesten i Jelling kom bag lås og glas, eller høste hæder som medansvarlig for bogen, der her skal anmeldes.

Projektet at fotografere alle Danmarks runesten om aftenen med kunstlys startede i Jelling lige som den danske runeforskning. Under renæssancen søgte de nordiske lande en glørværdig fortid, der kunne måle sig med Middelhavslanternens rigere kultur. Her oppe fandtes ikke klassiske templer eller akvædukter, men derimod dysser, jættestuer, gravhøje og runesten. Netop runesten som monumenter

med tekster var blandt de allerførste at blive undersøgt. I 1586 lod således Frederik 2.'s lensmand Casper Markdanner "opgrave" Haralds store runesten, og en tavle blev opsat, som tolkede indskriften. Og i 1591 tog statholderen Henrik Rantzau initiativ til et kobberstik, som viste monumenterne i Jelling.

Udforskning af runesten fortsatte de følgende århundreder med ambitiøse værker af frem for alt Ole Worm, Ludvig F. A. Wimmer med tegninger af Magnus Pedersen, Lis Jacobsen og Erik Moltke. Standardværket med en detaljeret præsentation og analyse er Jacobsen og Moltkes *Danmarks Runeindskrifter* (1941-42), der består af et tekstbind og et atlasbind. Efterfølgende præsenterede Moltke også en egen diskuterende oversigt, *Runerne i Danmark og deres oprindelse* (1976; engelsk udgave 1985), og der er blevet etableret en nyttig database *runer.ku.dk*. Alligevel, en aktuel oversigt behøves, for de gamle værker er vanskelige at få fat i eller dyre at anskaffe antikvarisk, nye runeindskrifter dukker op af og til, endelig er litteraturen om runer uoverskuelig for en ikke-runolog og dertil stadig voksende.

Danmarks Runesten har en forfatter og en fotograf, begge tilknyttet Nationalmuseet, som bør nævnes på lige fod. Forfatteren Lisbeth M. Imer er runolog og hendes ph.d.-afhandling *Runer og runeindskrifter* (2007) er publiceret med titlen "Jernalderens runeindskrifter i Norden" i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2013 (tekst) og 2014 (katalog). Robert Fortuna har som arkitekturfotograf bidraget til *Danmarks Kirker* og et stort antal andre bøger. Sammen har de således gode forudsætninger for at tilvejebringe en aktuel oversigt.

Danmarks Runesten er en velskrevet og rigt illustreret bog i et halvstort format, som tillader farvefotografiernes kvaliteter at komme til sin ret. En præsentation af et udvalg af de ca. 260 danske runesten i

det gamle Danmark (inklusive Sydslesvig, Skåne, Halland og Blekinge) væves sammen med en skildring af hovedlinjerne i samfundets udvikling. For runestenene må tolkes i lyset af sin samtid – og samtiden i lyset af også runestenene som kilder.

Bogen indeholder et forord efterfulgt af 19 kapitler af meget varieret længde, afsluttende en fortegnelse over den vigtigste litteratur, fortegnelse over illustrationer af andre end Fortuna samt et register. Fortællingen kommer omkring mange emner i et kronologisk fremadrettet forløb, som det fremgår af titlerne på de enkelte kapitler: Danmarkshistorie hugget i granit, Vikingetidens sprog, Runeskriften (ikke medtaget i indholdsfortegnelsen), At riste og at råde – skriftkyndigheden, Runeristerne, At læse en runesten, Farve, At riste en runesten, Forskningen i runesten, Datering af runesten, Det begyndte i Blekinge, Skikken tager form – 700-tallets runesten, Gådefulde tekster – 800-tallets runesten, Stormænd og kongeslægter – 900-tallets runesten, Krig og handel – runesten i tiden 970-1020, "Gud hjælpe hans sjæl vel" – de yngste runesten i Danmark, Navneskik, Runesten til alla tider – og Bevaring af runesten. Mest omfattende er kapitlerne om runesten i 900-tallet og perioden 970-1020, eftersom flest blev rejst i dette tidsrum.

Fortællingen om Danmarks runesten kommer, som det fremgår, omkring mange emner. Undervejs i en lærerig læsning har jeg noteret iagttagelser om runernes forbillede i Romerrigets latin, forekomsten på smykker, våben og værktøj i romersk jernalder, de mere end 200 navne som optræder på runestenene, runealfabetet *futharkens* udvikling fra 24 tegn til 16 måske under påvirkning af Karolingerrigets minuskler, måden at læse nedefra og op og så ned igen eller rundt langs kanten, spor af bemaling, Harald Blåtands kristning af Danmark sammenholdt med udviklingen i Det tysk-romerske Rige

962, Polen 966 og Kiev 988, betragtninger om titler og navneskik med allitterationer og variationer i slægten, at Ravnunge-Tue, som rejste en sten i Læborg efter Thyra, sin dronning”, ikke kan have været Thyras første mand, før kong Gorm, for “drottning” var en titel for en overordnet kvinde, videre hvordan de første runesten var knyttet til gravhøje og gravpladser, senere til veje, vadesteder og broer, sidst til gravpladser og kirker, om den fortsatte brug af runer, indsamling af runesten til hovedstaden, til slotte og museer, ødelæggelsen af runesten ved Københavns brand 1728, genopdagelsen af runesten, senest et fund fra Ydby i 2016, at flere runesten kan forventes at dukke op – og så vandaliseringen og beskyttelsen i Jelling.

En anden læser havde selvfølgelig lagt mærke til andet. Men her skal nu fokuseres på et udvalg af emner eller snarere spørgsmål, nemlig runesten som overrasker, Harald Blåtands runesten som en innovation, Bornholms mange runesten, betegnelsen stormænd, senere genbrug af runesten samt bogens afgrænsning og karakter.

Runer begynder at anvendes i yngre romersk jernalder i Norden – i Danmark især på genstande, men i Norge også på runesten (jfr. Imer i *Aarbøger* 2013 s. 154, kort 1). Det er tydeligt, at det forbløffer Imer, at de ældste runesten ikke dukker op i Danmark (s. 103, 108). Og når skikken at rejse runesten kommer til det danske område så sent som i 600-700-tallet, er det til Blekinge med Björketorp-stenen som et pragtfuldt eksempel (s. 103ff); både Blekinge og Bornholm blev for øvrigt næppe en del af det danske rige før end omkring 1100. Danmark var altså ikke innovationscentret for at hugge runer i granit, selv om den allerstørste sten, Harald Blåtands Jellingsten, senere blev skabt her. Forbløffelsen eller det uventede (selv om det ikke er en ny opdagelse) aktualiserer spørgsmålet om, hvorfor man overhovedet rejste runesten?

Forbløffelsen kan enten betyde, at indskrifter på stenblokke ikke var et førstehåndsvalg i samtiden – eller at både det gamle og det nuværende Danmark ikke var så centralt placeret, som man tilsyneladende gerne vil tro. Spørgsmålet om, hvorfor runesten blev rejst, leder således videre til mere almene spørgsmål om erindringskultur under jernalder, vikingetid og tidlig middelalder, hvor runestenene kun var et muligt medium blandt flere.

På samme måde forbløffer det i bogen, at historisk kendte navne på tidlige konger ikke genfindes på runestenene – og omvendt at navne på runestenene sjældent genfindes i de skriftlige kilder (s. 131, 148). Der savnes også runesten ved arkæologisk undersøgte centralpladser som Tissø og Lejre (s. 126, 338) samt ved de fleste trelleborge; fra Ribe kendes kun en runesten, fra Hedeby to (s. 187). Dette er en klassisk historisk-arkæologisk problematik, hvor der forventes en korrelation mellem de skriftlige kilder og de materielle levn. Når det ikke umiddelbart er tilfældet, kan man presse identifikationen af de nævnte navne, ty til (bort)forklaringer om flyttede eller forsvundne runesten – eller acceptere, at kilderne taler forskellige sprog, der kan komplettere eller konfrontere hinanden.

Harald Blåtands runesten i Jelling er blevet opfattet som en katalysator (s. 187) eller et forbillede for det efterfølgende boom af runesten i Norden. Måske markerede Harald Blåtands runesten ved kongsgården i Jelling en innovation i måden at erindre. Hele Jelling-komplekset med sin geometri, gigantisk skibssætning, runesten, gravhøje, haller og palisade, kombinerede velkendte elementer på en ny måde. Og skikken med runesten bredte sig ud over Danmark og senere Sverige, hvor sidstnævnte kvantitativt vandt konkurrencen med langt det største antal. Men som Imer noterer, så var det

efterfølgende kun et fåtal, som faktisk omtalte kristningen, yderst få fik billeder, og traditionen at hugge runerne i vandrette bånd som i en bog er kun kendt fra Malt (delvist) og Jelling (s. 62ff, 189). At Haralds Jellingsten skulle have været en model er således diskutabelt.

Der er gennem årene fremsat forskellige tolkninger for at forklare boomet af runesten i 900- og ind i 1000-tallet (jfr. s. 187ff). *Danmarks Runesten* har en henvisning i litteraturlisten til Klavs Randsborgs inspirerende, men kontroversielle bog *The Viking Age of Denmark* (1980), hvilket er usædvanligt for arkæologiske oversigtsværker vest for Øresund. Hos Randsborg blev runestenerne sammen med grave og sølvskatte tolket ind i en proces, hvor Jellingdynastiet ekspanderede deres rige fra Midt- og Sydjylland mod nord og øst.

Imer konstaterer, at runesten tilhørende 900-tallet geografisk sammenfalder med områder, hvor der kendes kammergrave (s. 134f), men er ellers forsigtig i sine egne tolkninger. Flere muligheder omtales, og runesten tolkes bredt som en "måde at fastholde eller manifestere magten" i urolige perioder (s. 190), en måde "at markere sig på" (s. 331). Men hvorfor er der da så relativt mange og sene runesten på Bornholm, nemlig omkring 40? Og flere kan det blive, da adskillige endnu må gemme sig i de romanske kirkers murværk. Det er her uundvigeligt at notere, at Bornholm blev senere kristnet og integreret i riget end andre landsdele, og uroligt har det nok været, ja. Men samtidigt er der få runesten i Blekinge, som fulgte samme sene udvikling, så stenene forvirrer. Der sker noget i erindringskulturen i overgangen fra et socialt og religiøst system til et andet, som sender stenhuggerne på arbejde, men ikke altid.

Som så mange andre skandinaviske bøger om jernalderen og vikingetiden vrimer *Danmarks Runesten* med stormænd, stormandsslægter og stormandsmiljøer.

Hvorfor? Det er vanskeligt at forstå, at netop dette begreb fortsat vælges, når halvdelen af befolkningen var kvinder dengang som nu, og også kvinder kunne være aktive og "store". Det fremgår af bogen selv, at runesten blev rejst efter kvinder – og kvinder kunne rejse runesten. I Sønder Vissing lod Tove gøre *kuml* efter sin moder (s. 92f). Ved Hedeby gjorde Asfrid *kumler* efter sin søn kong Sigtryg (s. 154f). Kong Gorm den Gamle satte i Jelling en sten efter sin kone Thyra (s. 162f). Og der er flere eksempler.

Runesten blev genbrugt i nye sammenhænge allerede kort tid efter, at de blev rejst, lige som de blev genbrugt langt senere. Mange findes i dag ved eller i kirker, hvilket Imer mener kan have været en både symbolsk og praktisk brug (s. 331f). Det skulle således ikke være nogen tilfældighed, når runesten blev placeret i indgangen til kirken som i Bjerring (s. 266f). Og hun ser en i princip kontinuerlig brug af runer op gennem middelalderen og ind i renæssancen. Runestenen i Norra Åsum, der beretter, at ærkebiskop Absalon og Esbern Mule lod opføre kirken, tolkes ind i en historisk tendens i Valdemartiden (s. 329f). Spørgsmålet er, om ikke også 1500-tallets brug af runer (jfr. s. 336f) er et af flere udtryk for renæssancens historiske tilbageblik? Bogens omslag er for øvrigt prydet med en runesten, som er blevet flyttet og genbrugt, nemlig Øster Løgum-stenen, også kaldet Hærulv-stenen efter indskriften. Runestenen blev flyttet fra Hærvejen til Potsdam i Tyskland som krigsbytte i 1864, men kom tilbage til sin oprindelige plads i 1951 (forsiden og s. 100f).

Hvor Jacobsen og Moltkes *Danmarks Runeindskrifter* ligesom Moltkes *Runerne i Danmark og deres oprindelse* præsenterede alle runeindskrifter uanset materiale, har Imer og Fortuna valgt runer hugget i sten. En anden afgrænsning havde været mulig, men valget af netop runesten skaber en

meningsfuld helhed i værket. Derimod havde det været nyttigt, også for andre end specialisterne, hvis der havde været et kortfattet katalog eller en oversigt som bagest i Moltkes bog. For vil man vide mere eller lære alle indskrifter på runesten at kende, tvinges man nu videre til enten databasen eller Jacobsen og Moltkes værk.

Nu nogle detaljer: Nej, runestenen Lund 1, også kaldt Lundagårdsstenen eller Helgonastenen, er ikke “næsten 4 meter” høj (s. 229), men ikke mindre end ca 4,6 m. De næsten 4 m er sikkert en afrunding af de “396 cm”, som blev præsenteret i *Danmarks Runeindskrifter* (Text, sp. 362). Men de 396 cm må være målt, dengang stenen stod nedgravet i toppen af Runstenskullen, et mindesmærke udformet som en gravhøj foran Lunds universitet; den nederste del af stenen har altså været skjult. Siden 1957 står stenen i hele sin længde i indgangen til Universitetsbiblioteket, og jeg har selv været fremme med en tommestok. Lund 1 er således endnu mere imponerende end forventet.

Og nej, der blev ikke opført “godt 2000 danske stenkirker” i løbet af 11- og 1200-tallet (s. 287). De 2000 gælder det nuværende Danmark. Vil man skrive om det gamle Danmark bliver antallet næsten 2400!

Litteraturlisten repræsenterer et udvalg, men jeg savner dog en henvisning til Imers egen ph.d.-afhandling samt til Mats G. Larssons udmærkede *Kensington 1898. Runfyndet som gäckade världen* (2012).

Siden forskningen begyndte i 1500-tallet, er metoder for at afbilde runestenene blevet udviklet – kobberstik, tegninger, sort-hvide fotografier, hvor runeindskriften kan være opmalet, farvefotografier som her ved aftenstid med kunstlys. Fotografiernes kvalitet er høj, alligevel kan det undre, at man ikke tog chancen også at scanne stenene, så man kan arbejde videre med dem i 3D. Nå, det bliver vel næste

gang – eller med en helt ny og endnu ukendt metode.

Bogens layout er flot, teksten behagelig at læse og billederne fine at kigge på. Men det bliver meget med at bladre frem og tilbage for at finde de relevante fotografier, som ikke er nummererede, og med enkelte undtagelser findes heller ingen figurhenvisninger. Oftest er fotografiet placeret i umiddelbar nærhed af omtalen i teksten, altså på samme opslag, men andre gange må man lede – eksempelvis Hunnestads Hyrrokkin omtalt s. 272f og vist s. 278, Sandby 3 omtalt s. 288 og vist s. 293. Fotografier og figurtekster er dertil forbundet med hjælp af et hjemmelavet system med små pile. Dette kunne have været enklere.

Danmarks Runesten har en sober tekst, som sagligt redegør for fakta og tolkninger. Kun ved Øster Marie Kirke på Bornholm rives forfatteren med i en figurtekst og nærmer sig fotografiernes suggestive billeder: “Den gamle kirkeruin i Østermarie emmer af mystik.” (s. 298f). Nja, i dagslys er det en restaureret middelalder-ruin med runesten og gravsteder ind til en græsselig nyromansk kirke fra 1891; intet mystisk der.

Afsluttende, *Danmarks Runesten* er en fornøjelse at både læse og se, fyldt med kundskab og oplevelser. Bogen begejstrer og kan varmt anbefales. Og så får man lyst til at begive sig ud og selv besøge runestenene på deres plads, uanset tidspunkt på døgnet.

Jes Wienberg
Historisk arkeologi
Institutionen för Arkeologi
och Antikens historia
Lunds universitet